

ORIENTALISTA NAP 2005, 2007

SZERKESZTETTE:

BIRTALAN ÁGNES ÉS YAMAJI MASANORI

MTA ORIENTALISZTIKAI BIZOTTSÁG
ELTE TÁVOL-KELETI INTÉZET

BUDAPEST 2008

A NAGYSZERŰ AMULETT, A VARÁZSIGÉK NAGY KIRÁLYNŐJE

MEGJEGYZÉSEK A *PANCSARAKSÁ* EGYIK
SZÖVEGÉNEK KÉSZÜLŐ KRITIKAI KIADÁSÁHOZ

Hidas Gergely

ELTE Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8/A

hidas@lycos.com

1. Jelen írás a szerző által először szakdolgozata, majd doktori disszertációja keretében készített kritikai kiadás munkafolyamatát tárgyalja vázlatosan, és ezzel kapcsolatban ismertet néhány eredményt.¹

2. A *Pancsaraksá*, *Az Öt Oltalom Könyve*, az egyik legnépszerűbb buddhista szövegyűjtemény a Mahájána-Vadzsrájána irányzaton belül, melyet már hosszabb ideje önállóan létező szanszkrit nyelvű művekből körülbelül a 8. században állíthattak össze valószínűleg Észak-Indiában.² Ennek egyik szövege a *Mahápratsarā-mahāvīdjarādzsnyī* (MPMVR), *A Nagyszerű Amulett, a Varázsígék Nagy Királynője*, melynek keletkezési ideje hozzávetőlegesen a 6. századra tehető.³

¹ A cikk témájában adott tanácsokért köszönettel tartozom doktori disszertációm vezető tanárának, Prof. Alexis Sandersonnak (University of Oxford), Dr. Somadeva Vasudevának (Columbia University) és Prof. Harunaga Isaacsonnak (Universität Hamburg). Köszönet illeti továbbá Bethlenfalvy Gézát, a *Mahápratsarā* szövegei iránti érdeklődésemet felkeltő Prof. Lokesh Chandrátnak (New Delhi), szakdolgozatom témavezetőjét, Dr. Ruzsa Ferencet, valamint Kiss Csabát. A címadó szövegről bevezető ismertetést ad Hidas, G.: Preliminary Notes on the *Mahāpratsarā Mahāvīdjarājñī*, a Buddhist Protective Text from the *Pañcaraksā*-collection. In: *Berliner Indologische Studien* 15–17 (2003), pp. 263–284.

² A körülbelül 8. század végi – 9. század eleji tibeti *Ldan kar ma* katalógus az „*Öt Nagy(szerű) Dhāraṇī*” címet viselő XIII. fejezetében már együtt sorolja fel a következő szövegeket: *Mahāmājūrī*, *Mahászahaszrapramardana*, *Mahápratsarā-vidjarādzsnyī*, *Mahāsītavana* és *Mahāmantrānudhārī* (Lalou, M.: Les textes bouddhiques au temps du roi Khri-sron-lde-bcan: contribution a la bibliographie du Kanjur et du Tanjur. In: *Journal Asiatique* 241 (3) (1953), pp. 313–353). Egy 9. század eleji, Tabo-ban talált, *dhāraṇī*-kat felsoroló kéziratlap is egymás után veszi ezeket a műveket (Harrison, P.: Preliminary Notes on a *gZung* 'dus Manuscript from Tabo. In: *Suhrlekkhāh. Festgabe für Helmut Eimer*. (Indica et Tibetica 28) Swistal-Odendorf 1996, p. 53). Úgy tűnik, ez az öt szöveg alkothatta a legkorábbi *Pancsaraksā*-t. A későbbiekben a *Mahāsītavana*-t és a *Mahāmantrānudhārī*-t valószínűleg felváltotta a *Mahāsītavati* és a *Mahāmantrānuszārī*. A hét különböző *Pancsaraksā* szövegről lásd Skilling, P.: The Rakṣā Literature of the Śrāvakayāna. In: *Journal of the Pali Text Society* XVI (1992), pp. 138–144.

³ A MPMVR egyik Gilgitben talált kézírata nagy valószínűséggel a 7. század első felére datálható (Hinüber, von O.: *Die Palola Śāhis, Ihre Steininschriften, Inschriften auf Bronze, Handschriftenkolophone und Schutzzauber. Materialien zur Geschichte von Gilgit und Chilas.*

3. Annak ellenére, hogy a MPMVR a legelterjedtebb buddhista szövegek egyike, mégsem készült eddig kritikai kiadása, és nyomtatott formában is csupán kétszer jelent meg: 1938-ban Japánban latin betűs átírásban, illetve 2004-ben Nepálban *dévanágari* formában.⁴ A mű szövegkiadását elkészíteni tehát már régóta időszerű feladat volt, már csak azért is, mert a *Pancsaraksá* gyűjteményből a *Mahámájúri* és a *Mahāmantrānuszarīni* már olvasható tudományos igényű elkészített formában.⁵

4. Ami a MPMVR szanszkrit nyelvű forrásait illeti, a szöveg legkorábbi önálló kéziratait Észak-Nyugat Kasmír (ma Pakisztán) Gilgit településének közelében találták, és ez az öt nyírfakéregre írt töredék valószínűleg a 7. század első felére datálható.⁶ Ezekon kívül a MPMVR szövege körülbelül háromszáz *Pancsaraksá* és néhány további önálló kéziratban maradt ránk, melyek a 11–20. századig terjedő időszakban készültek.⁷ A MPMVR első *dhārāni*-jának⁸ egy részlete megtalálható egy ujjur kézírattöredéken,⁹ két hosszabb *dhārāni*-ja és mantrái pedig olvashatók legkorábban 10. századi, Közép-, illetve Kelet-Ázsiában előkerült amuletteken és ereklyetéglákon is.¹⁰

5. A szanszkriton kívül a MPMVR fennmaradt kínai, tibeti és mongol nyelven. A két kínai fordítás a 7., illetve a 8. századból származik¹¹, a tibeti a 9. század legelejéről¹², míg a mongol a 14. századból.¹³

(Antiquities of Northern Pakistan V.) Heidelberg 2004, pp. 114–117), azonban feltételezhető, hogy a szöveg már legalább a 6. század óta létezett.

⁴ Lásd Iwamoto, Y.: *Mahāpratsarā*. (Beiträge zur Indologie, Heft 3) Kyoto 1938 és Shakya, M. B.: *Pañcarakṣā Sūtra*. Lalitpur 2004. A MPMVR Gilgitben talált töredékeinek latin betűs átírását megtalálhatjuk: Schlieker, C.: *Mahāmāyūrī- und Mahāpratsarā-Texte in den zentralasiatischen Fragmenten*. Schriftliche Hausarbeit zum Magisterexamen, Fachbereich 14 der Freien Universität Berlin. Kiadatlan szakdolgozat 1984.

⁵ Lásd Takubo, S. (szerk.): *Ārya-Mahā-Māyūrī Vidyā-Rājñī*. Tokyo 1972, illetve Skilling, P.: *Mahāsūtras: Great Discourses of the Buddha*. Volume I: Texts. Oxford 1994.

⁶ Az eredeti töredékeket a New Delhi-i National Archives-ban őrzik, faksimile kiadásuk pedig, mely alapján a szerző is dolgozik: Chandra, L. – Vira, R.: *Gilgit Buddhist Manuscripts (Facsimile Edition)*. Vols. 6, 10. New Delhi.

⁷ A MPMVR kézíratainak többségét felsorolja Tsukamoto, K. et al.: *A Descriptive Bibliography of the Sanskrit Buddhist Literature*. Vol. IV. *The Buddhist Tantra*. Kyoto 1989, pp. 62–64, a Nepal-German Manuscript Preservation Project (NGMPP) CD-ROM katalógusa és Mevissen, G. J. R.: *Studies in Pañcarakṣā Manuscript Painting*. In: *Berliner Indologische Studien* 4–5 (1989), pp. 366–372.

⁸ A *dhārāni* a Mahājānán belül két értelemben is használatos: jelent egyrészt emlékezőtetséget, másrészt pedig, mint jelen kontextusban is, hosszabb, mágikus erővel bíró fohászt.

⁹ Lásd Zieme, P.: Uigurische Fragmente aus der *Pañcarakṣā*. In: Grivelet, S. et al. (eds.): *The Black Master. Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on his 70th Birthday*. Wiesbaden 2005, pp. 160–161.

¹⁰ Lásd Drège, J-P.: Les Premières Impressions des Dhārāni de Mahāpratsarā. In: *Cahiers d'Extrême-Asie* 11 (1999–2000), pp. 25–44, illetve Liebenthal, W.: Sanskrit Inscriptions from Yunnan I. In: *Monumenta Serica* (1947), pp. 46–68. A MPMVR dhārānijainak és mantráinak használatáról lásd Hidas, G.: Remarks on the Use of the Dhārānis and Mantras of the *Mahāpratsarā-Mahāvīdyārājñī*. In: Dezső, Csaba (ed.): *Indian Languages and Texts through the Ages. Essays of Hungarian Indologists in Honour of Prof. Csaba Tóttösy*. Delhi 2007, pp. 185–207.

¹¹ Taisho 1154, illetve 1153.

¹² Pl. Peking 179, Derge 561, Narthang 494.

6. A Gilgitben talált MPMVR kéziratok szövegét a későbbi századokból fennmaradt MPMVR szövegekkel összehasonlítva kiderült, hogy két, némileg eltérő szövegváltozattal, esetleg recenzióval van dolgunk. A két kínai fordítás különbségei is megerősítették, hogy a MPMVR két változatban létezett az első évezred közepén. Ezek a különbségek a két verzió elkülönített kezelését tették szükségessé a MPMVR kiadásának során.

7. Az első kritikai kiadás alapjául az öt Gilgitben talált kézirttöredék szolgált. Ezek sok helyen átfedik egymást, de előfordul, hogy valamely szövegrész csak egy kéziratban maradt fenn. Az öt töredék a MPMVR korábbi változatának körülbelül 60–70%-át tartalmazza. Az egyik kézirat lapszámozása arra utal, hogy ez a szöveg a MPMVR egy rövidebb változata lehetett, és talán csak az egyik *dháraní*-t tartalmazta.¹⁴ Emiatt ezt a kéziratot indokoltnak tűnt külön hagyománynak tekinteni, mindemellett olvasatait érdemes volt felhasználni a szövegkiadásban.¹⁵

8. Ami a Gilgit-kéziratok rokoníthatóságát illeti, a négy hosszabb töredék variáns olvasatainak elemzése után kiderült, hogy mivel igazán szignifikáns eltérések nem fordulnak elő közöttük, ezek a kéziratok, ha talán nem is teljesen direkt módon, de nagy valószínűséggel egy közös szöveg-archetípusból származnak, és ennek következtében egymással rokoníthatók.

9. A második kritikai kiadás alapjául több száz kézirat szolgálhatna. Ezek közül nagyjából egy tucat Kelet-Indiából, a többi Nepálból származik. Bár ideális esetben a szerkesztő a fennmaradt összes kéziratot össze kellene, hogy vesse a többivel, jelen szöveg-hagyományozás földrajzi és kulturális sajátosságai alapján mégis célszerűnek látszott úgy dönteni, hogy ne minden kézirat kerüljön feldolgozásra. A kelet-indiai kéziratok közül mindegyik beszerezhető példány, összesen öt darab pálmalevéltre írt szöveg bekerült a kiadásba.¹⁶ A nepáli kéziratok esetében azonban az látszott a legcélravezetőbbnek, hogy elsősorban a lehető legrégebbi, pálmalevéltre írt szövegek kerüljenek feldolgozásra, valószínűsíthető ugyanis, hogy a későbbi, papírra írt kéziratokat ezekről másolták. Természetesen van rá esély, hogy modern kéziratok is megőrizzenek egyedi és értékes régi olvasatokat, de ezek hatalmas száma mégis főleg a legrégebbi beszerezhető szövegek (összesen hét darab), felhasználása mellett szólt.¹⁷ Mind-

¹³ Lásd Bethlenfalvy, G. (ed.): *Pañcarakṣā. A Mongolian Translation from 1345*. Introduced by S. Mönhsaihan. (Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism Vol. 3.) Budapest 2005, pp. 1–7.

¹⁴ GBMFE 3328–3335. Lásd Chandra, L. – Vira, R.: *Gilgit Buddhist Manuscripts*.

¹⁵ A MPMVR-hoz tartozó *dháraní*-k és mantrák, melyek Közép-, illetve Kelet-Ázsiában szanszkrit nyelven maradtak fenn, nem kerültek be a szövegkiadásba, hanem egy függelékben lesznek olvashatók.

¹⁶ *Pañcarakṣā* kézirat: No. 67560 National Museum, New Delhi; No. 20 Sam Fogg Rare Books and Manuscripts, London; No. Or. 3346 British Library, London; No. Add. 1688 Cambridge University Library; No. 4078 Asiatic Society of Bengal, Kolkata.

¹⁷ *Pañcarakṣā* kézirat: No. 9970 Asiatic Society of Bengal, Kolkata; No. 1447 Hodgson 8 (R) és No. 1448 Sansk. a. 8 (R) Bodleian Library, Oxford; No. Add. 1644 és No. Add. 1662 Cambridge University Library; NGMPP Reel No. B 30/45 és No. G 1/1 National Archives, Kathmandu.

ezeken túl, különböző okokból három papírra írt kézirat is bekerült a kiadásba, melyek nyújtanak némi összehasonlítási alapot a régebbiekkal szemben.¹⁸

10. Mivel a MPMVR későbbi kéziratai két különböző földrajzi területen, Kelet-Indiában és Nepálban maradtak fenn, felmerült annak a lehetősége, hogy ezek két különböző szövegagyományt képviselhetnek. A kolláció után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ez a két csoport ugyanazon kézirat-tradícióhoz tartozik.

11. A MPMVR tizenöt későbbi kéziratának összevetése megmutatta, hogy a Gilgit-töredékekben található szövegváltozat a kiválasztásra került kéziratokban a maga teljességében nem maradt fenn, csupán elszórtan, rendszertelenül találunk azokban korai olvasatokat. További hetven, mikrofilmen hozzáférhető *Pancsaraksá* kézirat tanulmányozása is megerősítette ezt a jellegzetességet, így feltehető, hogy a teljes korai szövegváltozat kelet-indiai, illetve nepáli kéziratokban nem hagyományozódott tovább.¹⁹ Ennek legvalószínűbb oka az lehet, hogy a Gilgitben fennmaradt recenziót valamikor a 7. század végén átírták és már csak ebben az újabb formában terjesztették.²⁰ A korai recenzió teljes rekonstrukciójához az első kínai fordítást kellene segítségül hívni, melyből aztán valószínűsíteni lehetne a régebbi szanszkrit olvasatokat.

12. A MPMVR későbbi kéziratainak rokoníthatóságát illetően érdemes kiemelni néhány sajátosságot. Mivel a Gilgit-szövegváltozat olvasatai rendszeretlenül, és többé-kevésbé véletlenszerűnek tűnő helyeken bukkannak fel ezekben a kéziratokban, feltehető, hogy ezek egy úgynevezett nyílt recenziót alkotnak.²¹ Ez azt jelenti, hogy az évszázadok során történt szövegagyományozás nem csupán vertikális és lineáris módon történt, hanem horizontálisan is. Ennek legfőbb jellemzője, hogy a kéziratok másolása sokszor több másikról történt, és az írások minden bizonnyal önálló döntéseket hozva válogatott az előtte fekvő különböző olvasatok között. Így olyan szövegváltozatok születtek, melyek közvetlenül nem vezethetők vissza csupán egyetlen kéziraatra. Ezt a folyamatot kontaminációnak, összekeveredésnek nevezik, és az ilyen esetekben nagyon nehéz, sokszor pedig nem is lehetséges a kéziratok pontos viszonyát feltérképezni és stemma-diagramon ábrázolni.²² Úgy

¹⁸ *Pancsaraksá* kézirat: A and B *Śatapitaka* Vol. 267; No. 6120 Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest.

¹⁹ A szerző a Kathmanduban lévő, a Nepal-German Manuscript Preservation Project (NGMPP) által készített mikrofilmek legkorábbi kéziratokat tartalmazó tekereseit használta munkája során.

²⁰ A MPMVR első kínai fordítása alapján valószínűsíthető, hogy a Gilgitben fennmaradt szövegváltozatban a Buddha a *Mahápratiszará* tanítását Rádzsagrihában adja. A későbbi recenzióban a tanítás helyszíne már a mítikus Mahávadzsraméru-hegy, mely azt jelezheti, hogy a MPMVR első verziója többek között a Vadzsrajána fokozatos előtérbe kerülésének hatására íródott át.

²¹ Lásd West, M.: *Textual Criticism and Editorial Technique*. Stuttgart 1973, pp. 37–47. A klasszika-filológiában elterjedt szövegcritikai iskolák és módszertanok összefoglalását adja, illetve azok indiai szövegekre való alkalmazásának lehetőségeit jól ismerteti Hanneder, J.: *Abhinavagupta's Philosophy of Revelation: an Edition and Annotated Translation of Mālīnīśloka-vārttika* I. 1–399. Groningen 1998, pp. 45–49.

²² A kontaminációval jellemzett szövegagyományozás egy indiai példáját és a hozzá illeszkedő szerkesztői munkafolyamatot részletesen tárgyalja Srinivasan, S. A.: *Vācaspatimīśra's Tattva-*

tűnik, hogy a MPMVR későbbi kéziratai esetében is nagyfokú a kontamináció, így ezeket a szövegeket csupán hozzávetőlegesen lehet rokonítani, közvetlen kapcsolat közöttük nem, vagy csak nagy bizonytalansággal állapítható meg.

13. A kontamináció mellett további hagyományozási jellegzetességek is nehezítették a szerkesztő munkáját. Ezek legszámottevőbb megnyilvánulási formája a kéziratmásolók szövegűségeit illető szabadossága, mely leginkább talán a népszerű, szerzőség nélküli buddhista művek, mint a MPMVR kisebb-nagyobb mértékben történő folyamatos bővülését eredményezte az évszázadok során.

14. Joggal merült fel tehát a kérdés, hogy az előző két pontban vázolt nehézségek mellett milyen módon határozható meg a legbiztosabban a MPMVR szövegének későbbi változata. Stemma-diagram hiányában a legkézenfekvőbbnek látszott a variáns olvasatok közötti választást bizonyos általános alapelvek alapján elvégezni. Mivel a második kritikai kiadásban nem a Gilgit-szövegváltozatot, hanem a későbbit szándékoztuk közreadni, először is a korai Gilgit-olvasatokkal szemben mindig a másik, feltehetően újabb variánst választottuk. Azokban az esetekben amikor a Gilgit-olvasat mellett több újabb variáns is fennmaradt, grammatikai és metrikai szempontok, illetve a kontextus alapján született döntés egy-egy olvasat javára. Előnyben részesültek a bonyolultabb olvasatok, illetve azok, amelyekből másokat származtatni lehet.²³ A további több variánst hozó esetekben is, amikor Gilgit-olvasat nem szerepel a változatok között, ezeket az elveket követtük. Ami a szöveg bővülését illeti, ésszerűnek látszott egy 13. század végi időbeli határvonalat meghúzni, amely után a szöveggyarapodásokat már nem vettük be a főszövegbe.

15. Az előző pontban leírt módszereket követve remélhető, hogy egy olyan szöveget sikerült meghatározni, mely közel áll a második változathoz vagy recenzióhoz, és a bővüléseket illetően a legkésőbb 13. századi helyzetet tükrözi. Valószínűleg ez a legtöbb, amit a szerkesztő a szanszkrit forrásokra támaszkodva tehet, mert egy 7. század végén keletkezett szöveget szinte elképzelhetetlen a legkorábban a 11. századból fennmaradt kéziratok alapján pontosan rekonstruálni, a korábban említett hagyományozási sajátosságok (nyílt recenzió, nagyfokú kontamináció és szövegbővülés) miatt. Mindezekben túl azonban elengedhetetlennek tűnt a szanszkrit változatokat a kínai, tibeti és mongol fordításokkal is összevetni, mivel ezek támpontokat jelentettek a szövegértelmezésekre, illetve a bővülések meghatározására vonatkozóan.²⁴

16. Mint láthattuk, a fenti szerkesztési és kiadási folyamat több nehézséget és bizonytalanságot hordoz magában, mégis, az elvégzett munka eredményeként hamarosan hozzáférhetővé válik a MPMVR két szanszkrit változata és

kaumudī. Ein Beitrag zur Textkritik bei kontammiertes Überlieferung. (Alt- und Neu-Indische Studien. Nr. 12.) Hamburg 1967.

²³ Ezekről a szerkesztési alapelvekről lásd Hanneder, J.: *Abhnavagupta's Philosophy of Revelation.* pp. 49–50.

²⁴ Köszönettel tartozom Kalmár Évának, Orosz Gergelynek, Szántó Péternek és Dr. Sárközi Alicenak a segítségükért.

mellettük a hosszabbik szöveg angol nyelvű fordítása, melyek remélhetőleg hasznosan járulnak hozzá a buddhizmus további kutatásához.

Hivatkozott irodalom

- Bethlenfalvy, G. (ed.): *Pañcarakṣā. A Mongolian Translation from 1345.* Introduced by S. Mönhsaihan. (Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism Vol. 3.) Budapest 2005.
- Chandra, L. – Vira, R.: *Gilgit Buddhist Manuscripts (Facsimile Edition).* Vols. 6, 10. New Delhi 1974.
- Drège, J-P.: Les Premières Impressions des Dhāraṇī de Mahāpratisarā. In: *Cahiers d'Extrême-Asie* 11 (1999–2000), pp. 25–44.
- Hanneder, J.: *Abhinavagupta's Philosophy of Revelation: an Edition and Annotated Translation of Mālinīśloka-vārttika* I. 1–399. Groningen 1998.
- Harrison, P.: Preliminary Notes on a gZung's 'dus Manuscript from Tabo. In: *Suhṛllekhāḥ. Festgabe für Helmut Eimer.* (Indica et Tibetica 28) Swisttal-Odendorf 1996, pp. 49–68.
- Hidas, G.: Preliminary Notes on the Mahāpratisarā Mahāvidyārājñī, a Buddhist Protective Text from the Pañcarakṣā-collection. In: *Berliner Indologische Studien* 15–17 (2003), pp. 263–284.
- Hidas, G.: Remarks on the Use of the Dhāraṇīs and Mantras of the Mahāpratisarā-Mahāvidyārājñī. In: Dezső, Csaba (ed.): *Indian Languages and Texts through the Ages. Essays of Hungarian Indologists in Honour of Prof. Csaba Tóttösy.* Delhi 2007, pp. 185–207.
- Hinüber, von O.: *Die Palola Ṣāhis, Ihre Steininschriften, Inschriften auf Bronze, Handschriftenkolophone und Schutzzauber. Materialien zur Geschichte von Gilgit und Chilas.* (Antiquities of Northern Pakistan V.) Heidelberg 2004.
- Iwamoto, Y.: *Mahāpratisarā.* (Beiträge zur Indologie, Heft 3) Kyoto 1938.
- Lalou, M.: Les textes bouddhiques au temps du roi Khri-sron-Ido-bcan: contribution a la bibliographie du Kanjur et du Tanjur. In: *Journal Asiatique.* 241 (3) (1953), pp. 313–353.
- Liebenthal, W.: Sanskrit Inscriptions from Yunnan I. In: *Monumenta Serica* (1947), pp. 46–68.
- Mevisen, G. J. R.: Studies in Pañcarakṣā Manuscript Painting. In: *Berliner Indologische Studien* 4–5 (1989), pp. 339–374.
- Shakya, M. B.: *Pañcarakṣā Sūtra.* Lalitpur 2004.
- Schlieker, C.: *Mahāmāyūrī- und Mahāpratisarā-Texte in den zentralasiatischen Fragmenten.* Schriftliche Hausarbeit zum Magisterexamen, Fachbereich 14 der Freien Universität Berlin. Kiadatlan szakdolgozat 1984.
- Skilling, P.: The Rakṣā Literature of the Śrāvakayāna. In: *Journal of the Pali Text Society* XVI (1992), pp. 109–182.
- Skilling, P.: *Mahāsūtras: Great Discourses of the Buddha.* Volume I. Texts. Oxford 1994.

- Srinivasan, S. A.: *Iācaspatimiśra's Tattvakaumudī. Ein Beitrag zur Textkritik bei kontaminierter Überlieferung.* (Alt- und Neu-Indische Studien. Nr. 12.) Hamburg 1967.
- Takubo, S. (ed.): *Ārya-Mahā-Māyūrī I'idyā-Rājñī.* Tokyo 1972.
- Tsukamoto, K. et al.: *A Descriptive Bibliography of the Sanskrit Buddhist Literature.* Vol. IV. The Buddhist Tantra. Kyoto 1989.
- West, M.: *Textual Criticism and Editorial Technique.* Stuttgart 1973.
- Zieme, P.: Uigurische Fragmente aus der *Pañcarakṣā*. In: Grivelet, S. et al. (eds.): *The Black Master. Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on his 70th Birthday.* Wiesbaden 2005, pp. 151–164.